

Πρῶτος καὶ μέγιστος (Βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων
(IGB, I₂, 13 r. 22-23)

Alexandru SUCEVEANU

Formularea din titlu se referă la regele geților, Burebista, și apare în inscripția citată, care provine de la Dionysopolis (azi Baltchik, Bulgaria), datând din anul 48 a. Chr. Aproape fără excepție, toți câți s-au ocupat de epigrafa dionysopolitană și deci de Burebista au interpretat această mențiune ca un fapt, a cărui realitate nu mai trebuie pusă la îndoială. Mai mult chiar, în vremea din urmă, în istoriografia românească, formularea din inscripția dionysopolitană a generat o întreagă literatură parastiințifică patriotardă, care a culminat, în 1980, cu aniversarea a nici mai mult nici mai puțin de 2050 de ani de la înființarea pe teritoriul României a "primului stat unitar, centralizat și independent".

Nu vom întârzia, în cele ce urmează, cu critica globală a acestei literaturi, care a adus atâtea prejudecii bune tradiții a istoriografiei românești. Ajunge să spunem că în efortul de a corecta acele excese – și care nu trebuiesc, fără îndoială, generalizate la întreaga literatură istoriografică românească din ultimii 45 de ani – intervenția de față își propune să readucă respectiva mențiune în limitele unei corecte metodologii a cercetării istorice. Altfel spus, vom încerca – așa cum am mai făcut-o și altă dată¹ – să demonstrăm că în realitate este vorba de un titlu, asumat de Burebista cu acordul indiscutabil al grecilor din Dionysopolis și, eventual, cu cel al lui Pompeius cel Mare.

* * *

Vom discuta, în a doua parte a acestei intervenții, în ce măsură acest titlu acoperea sau nu o realitate istorică. Până atunci să notăm că el apare exprimat într-o construcție specifică limbii grecești – așa numitul Genitiv absolut – avându-l ca subiect pe regele Burebista iar ca predicat participiul (γεγονώς) verbului γίγνομαι "a deveni" (τοῦ βασιλέως Βυρεβιστα πρώτου καὶ μ[ε]γίστου γε]γονότος τῶν ἐπὶ

1. Într-o comunicare inedită, citită la Institutul de Arheologie din București în primăvara anului 1986. Varianta germană a prezentului articol a fost publicată în revista vieneză TYCHE. Beiträge zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, 13, 1998, 229-247. Acceptarea acestuia în paginile prestigioasei reviste vieneze ca și ecurile favorabile ulterioare m-au determinat să accept propunerea confrăților constănțeni de a-i publica și varianta românească în meritul volum dedicat a celui ce a fost ADRIAN RĂDULESCU.

Θράκης βασιλέων "regele Burebista devenind primul și cel mai mare dintre regii din Thracia"). Trebuie însă luat aminte la faptul că atunci când amintitul verb se construiește cu un Genitiv partitiv (τῶν...βασιλέων "dintre regii"), traducerea lui poate fi nuanțată în sensul de "a accede la rangul", așa cum ne-o demonstrează unele exemple din Herodot², Xenophon³ sau Cassius Dio⁴. Să mai adăugăm, înainte de a reveni la titlul la care "accedase" Burebista, că după pasajul citat se spune: καὶ πᾶσα[ν] τὴν πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐπὶ τάδε κατεισχη[κ]ότος... și stăpânind toată zona de dincolo și de dincoace de fluviu (Dunărea)"⁵. Este vorba în fapt de o apozitie, în aceeași construcție gramaticală, destinată să precizeze cât de cât întinderea teritorială a stăpânirii sale și deci să justifice titlul anterior menționat. Posibilitățile noastre de documentare nu ne permit să inseriem și această apozitie în vreo titulatură regală. De altfel aceasta este atât de vastă – din vremea Orientului pregrecesc și până în cea a Imperiului Roman târziu – încât nu credem că ar fi cândva posibilă o anchetă exhaustivă.

Revenind așadar pe terenul mai ferm al titulaturii de πρῶτος καὶ μέγιστος (βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων, să notăm mai întâi că aceasta nu este atestată ca atare niciodată, constituind, după cunoștințele noastre, un ἄπαξ. Defalcată însă în părțile ei componente, ea poate fi, așa cum sperăm s-o demonstrăm, corelată cu elemente ferme de titulatură regală. Primul tronson al acesteia îl constituie așadar expresia πρῶτος καὶ μέγιστος. Superlativul - μέγιστος – al adjectivului μέγας ("cel mare") ne-ar putea duce cu gândul la acest ultim apelativ. Studiat exhaustiv de P. P. Spranger⁶, amintitul titlu nu pare să ne ofere cheia problemei cercetate. Ajunge să spunem, ca urmare a studiului citat, că Alexandru cel Mare n-a purtat niciodată în timpul vieții acest apelativ. De-abia comicul latin Plautus (sec. II a. Chr.) îl denumeste ca atare într-una din comediile sale⁷, iar în limba greacă el este atestat cinci secole mai târziu de către Athenaios în al său "Banchet al sofistilor"⁸. Cel mai mare dintre regii pe care i-a cunoscut antichitatea greco-romană n-a considerat niciodată că este cazul să poarte acest titlu, poate – așa cum crede H. H. Schmitt – din pricina urii pe care o provoca în lumea bună grecească amintirea numelui marelui rege al persilor⁹. Mai întâi lagidul Ptolemaios III Euergetes (246 – 221 a. sChr.) și apoi seleucidul Antiochos cel Mare (223 – 187 a. Chr.) vor fi primii regi elenistici care vor purta oficial acest titlu, care se va generaliza apoi atât în regatele elenistice clasice cât și în cele barbare din jurul acestora¹⁰.

În mod ciudat, cea mai bună analogie pentru sintagma πρῶτος καὶ μέγιστος o găsim tot în epigrafa dionysopolitană, numai că ea nu se referă la rege ci la unul din rangurile de la curtea acestuia. Este vorba de rândurile 25 – 26 ale amintitei inscripții și în care, după ezitățile inițiale ale editorului V. Latyschew¹¹ sau al comentatorilor E.

2. Herodot, *Hist.*(ed. Stein, 1867-1872), 5, 25.

3. Xenofon, *Cyrop.*(ed. Schenkl, 1869-1876), 1, 2, 15.

4. Cassius Dio, *Hist. Rom.*(ed. Boissvain, 1885), 36, 11.

5. IGB (ed. G. Mihailov, 1970), I², 13, r. 23-25

6. P.P. Spranger, *Saeculum*, 9, 1958, 22-58.

7. Plautus, *Mostell.*(ed. Ritschl, 1871-1894), 775.

8. Athenaios, *Deipnosophist.*(ed. Kaibel, 1887-1890), 4, 27, p. 146 CD.

9. H.H. Schmitt, *Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Grossen und seiner Zeit* (Historia, Einzelschriften), Wiesbaden, 1964, 92-95.

10. Idem, *op. cit.*, *passim*.

11. V. Latyschew, *Jurnal Ministerstva narodnovo prosvestenia*, 1896, 1, Ianuarie, 1-19.

Kalinka¹², E. Bormann¹³, W. Dittenberger¹⁴ și Hiller von Gaertringen¹⁵, trebuie citit – în lumina lecturii concordante (și contemporane!) a lui A. Wilhelm¹⁶ și M. Holleaux¹⁷ – γινόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με/γίστῃ φιλιᾷ ("devenindu-i și acestuia primul și cel mai mare prieten"). Și pentru că e vorba de dionysopolitanul Acornion al lui Dionysios care obține acest titlu din partea lui Burebista, ne grăbim să adăugăm lucidul avertisment al lui A. Wilhelm¹⁸, însușit de M. Holleaux într-o contribuție ulterioară¹⁹, potrivit căruia epigrafa dionysopolitană riscă – prin ceea ce convențional s-ar numi *interpretatio graeca* – să prezinte într-o variantă mult edulcorată, altfel spus excesiv de conformă cu realitățile de la marile curți elenistice, situația de la cea a lui Burebista.

Să reținem deci această rezervă, dar până a-i verifica temeiurile, să punctăm principalele repere ale ierarhiilor protocolare de la curțile regale elenistice. După chipul și asemănarea curții lui Alexandru cel Mare – la rândul-i dependentă de modelul aceleia a tatălui său, Philip al II-lea – și în care apar, în ordine descrescătoare, mai întâi "garda personală" (οἱ σωματοφύλακες) apoi "insoțitorii" (οἱ ἐταῖροι) sau "prietenii" (οἱ φίλοι) și în fine "copiii regali" (οἱ παῖδες), pe lângă alte funcții minore²⁰, regatele elenistice, atât cele clasice cât și cele barbare, își vor structura o ierarhie protocolară din ce în ce mai complicată²¹. Astfel în regatul Ptolemeilor lagizi apar, în aceeași ordine descrescătoare, "neamurile" (οἱ συγγενεῖς), "cei asemenea neamurilor" (οἱ ὁμότιμοι τοῖς συγγένεσιν), "primii prieteni" (οἱ πρῶτοι φίλοι), "cei asemenea primilor prieteni" (οἱ ὁμότιμοι τοῖς πρῶτοις φίλοις), "șeful gărzii personale" (ὁ ἀρχισωματοφύλαξ), "prietenii" (οἱ φίλοι), "urmasii" (οἱ διάδοχοι) și, în fine, "garda personală" (οἱ σωματοφύλακες)²². Ceva mai simplă, ierarhia seleucidă ne prezintă rangul "neamurilor" (οἱ συγγενεῖς), "al primilor prieteni" (οἱ πρῶτοι), al "onoraților prieteni" (οἱ τιμώμενοι φίλοι) și, în fine, al "prietenilor" (οἱ φίλοι)²³. În sfârșit, la Antigonizii macedoneni întâlnim cea mai simplă ierarhie și anume "primii prieteni" (οἱ πρῶτοι φίλοι), "onorații prieteni" (οἱ τιμώμενοι φίλοι) și "prietenii" (οἱ φίλοι)²⁴. Ierarhii asemănătoare întâlnim, cu respectivele nuanțe, și la alte dinastii mai mult sau mai puțin barbare, cum ar fi de pildă Iudeea²⁵ sau Pontul²⁶.

12. E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien* (Kais. Akad. d. Wissenschaft. In Wien. Schriften d. Balkankommission. Antiqu. Abt., 4), Viena, 1906, 95.

13. E. Bormann, la Kalinka *op. cit.* (nota 12), 95.

14. Syll². (ed. W. Dittenberger, 1898 sg), 342.

15. Syll³ (ed. Fr. Hiller von Gaertringen, 1915-1924), 762.

16. A. Wilhelm, *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, 6 (Sb. Kais. Akad. d. Wissenschaft. Wien. Phil.- hist. Kl., 183, 3), Viena, 1921, 36-39 (reeditare: *Akademieschriften zur griechischen Inschriftenkunde*, Leipzig, 1974, 327-329). Textul a fost citit de A. Wilhelm la data de 25 Octombrie 1916.

17. M. Holleaux, REA, 19, 1917, 252-254.

18. Vezi nota 16.

19. M. Holleaux, BCH, 57, 1933, 33-35.

20. H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, I, München, 1926, 25-42.

21. H. Kornbeutel, RE, XX, 1, 1941, col. 95-103, s.v. *philos*; H.H. Schmitt, in *Kleines Wörterbuch des Hellenismus*, Wiesbaden, 1988, 251-257, s.v. Hof.

22. L. Mooren, *La hiérarchie de cour ptolémaïque. Contribution à l'étude des institutions et des classes dirigeantes à l'époque hellénistique* (Studia hellenistica, 23), Louvain, 1977, 17-73 dar mai ales 36.

23. E.J. Bickermann, *Institutions des Séleucides*, Paris, 1938, 31-50.

24. S. Le Bohec, REG, 98, 1985, 93-124.

25. W. Otto, RE, Supplbd. II, 1913, col. 83-85, s.v. Herodes.

26. Th. Reinach, *Mithridate Eupator, roi du Pont*, Paris, 1890, 253; Fr. Geyer, RE, XV, 2, 1932, col. 2203, s.v. Mithridates.

Există însă șase documente care ridică probleme speciale, ele conținând titulatura de $\pi\rho\omega\tau\omicron\varsigma$ καὶ $\pi\rho\omega\tau\iota\mu\acute{\omega}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ φίλος ("primul și prea onoratul prieten"). Pornind de la aceste documente (pe vremea când nu se cunoșteau decât unele dintre ele), A. Wilhelm²⁷, M. Holleaux²⁸ și mai apoi A. Momigliano²⁹ au asimilat respectivul titlu cu cel de $\pi\rho\omega\tau\omicron\varsigma$ καὶ $\mu\acute{\epsilon}\gamma\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ φίλος din inscripția dionysopolitană. Unul dintre aceste documente, cunoscut încă mai demult, provine din Cilicia de la Hierapolis (Castabala) și este închinat unuia dintre "primii și prea onorații prieteni" ai regelui Taracondimotus în anul 20 a. Chr. Reluându-l în binecunoscuta-i culegere de inscripții alese din Orientul grec, W. Dittenberger îl însoțește de un comentariu a cărui limpezime nu lasă loc la nici o îndoială: "Vides ut illos regulos ordinem aulae ad Seleucidarum et Ptolemaeorum exemplum constituisse atque adeo magnificentiam appellationis additamento καὶ $\pi\rho\omega\tau\iota\mu\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\nu$ auxisse"³⁰.

Aceiași sferă – altfel spus dinastiei ciliciene – trebuie să-i atribuim și cea de-a doua inscripție provenind probabil de la Fayum (Egipt) și publicată de către H. Henne³¹. Datând din secolele III – II a. Chr., inscripția menționată ne atestă o colonie de mercenari cilicieni ($\pi\omicron\lambda\iota\tau\epsilon\upsilon\mu\alpha$ τῶν Κιλικῶν) din rândul căreia un personaj va fi făcut parte dintre "primii și preaonorații prieteni" (τῶν πρώτων καὶ ἀ' (= $\pi\rho\omega\tau\iota\mu\acute{\omega}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$) φίλων). Mențiunea coloniei de cilicieni pe de o parte, absența titlaturii respective din ierarhia ptolemaică – cum am văzut – pe de alta, ne determină să considerăm fie că personajul menționat va fi purtat acest titlu în calitate de "prim și prea onorat prieten" al unui dinast cilician, fie – ceea ce pare mai probabil – pe lângă unul dintre Lagizi, dar denumindu-și titulatura după chipul și asemănarea protocolului de la curtea ciliciană.

Al treilea document, publicat de P. G. de Jerphanion³², provine de la Aintab (azi Gaziantep, Turcia) și-l atestă pe unul din "primii și prea onorații prieteni" ai lui Antiochos I din Commagene. Asemenea "regișorilor" cilicieni, și cei din Commagene, pentru a-l parafraza pe Dittenberger, își vor fi structurat curtea după exemplul celor seleucide sau ptolemaice, adăugând însă titlului de "prim prieten" grandilocventul "prea onorat".

Că astfel stau lucrurile, deci că în fapt e vorba de o inovație mai mult sau mai puțin barbară, ne-o demonstrează celelalte trei documente care aparțin – fără excepție – regilor părți arsacizi. Astfel titlul de "prim și preaonorat prieten" apare rând pe rând într-o scrisoare a lui Artabanos al III-lea (12 – 38 p. Chr.) din 21 – 22 p. Chr. de la Susa, publicată de Fr. Cumont³³, apoi într-un pergament de la Dura-Europos, pe un contract de împrumut din anul 121 p. Chr. (Osroes Arsaces: 109/110-129 p. Chr.), publicat de M. I. Rostovtzev și C. B. Welles³⁴ și, în fine, pe un document publicat de L. Jalabert și

27. A. Wilhelm, *op. cit.* (nota 16), 327-329.

28. M. Holleaux, *op. cit.* (nota 19), 35.

29. A. Momigliano, *Athenaeum*, 11, 1933, 136-141.

30. OGIS (ed. W. Dittenberger, 1903-1905), 754.

31. H. Henne, *Bull. del'Inst. Fr. d' Arch. Orient.*, 25, 1925, 179-183, cu propunerea de lectură, la sugestia lui P. Perdrizet, a lui Fr. Cumont, *Fouilles de Doura – Europos*, Paris, 1926, 452, propunere respinsă însă de ultimul editor al documentului (E. Bernard, *Recueil des inscriptions grecques du Fayoum, I. La "Meris" d'Hérakleidès*, Leiden, 1975, nr. 15), care revine la vechea lectură a lui H. Henne.

32. P.G. de Jerphanion, *Mélanges de l'Univ. Saint Joseph, Beyrouth*, 19, 1935, 91, nr. 23 = R. Flacelière, J. și L. Robert, *Bull. Épigr.*, RÉG, 51, 1938, 473, nr. 502.

33. Fr. Cumont, *CRAI*, 1932, 238-268 și mai cu seamă 240, r. 3.

34. M.I. Rostovtzev, C.B. Welles, *Yale Class. Stud.*, 2, 1931, 3-78.

reluat apoi în mai multe rânduri³⁵, tot de la Dura-Europos din 135-136 p. Chr. (Mithridates al IV-lea: 128/129-147 sau Vologaises al II-lea: 105/106-147 p. Chr.).

Rezumând și închizând paranteza destinată analizei titlului de "prim și preonorat prieten", să reținem că el este specific unor regate barbare și că deci ar fi fost foarte posibil ca după exemplul acestora – urmându-i în această privință pe A. Wilhelm, M. Holleaux și A. Momigliano – Burebista să-l fi introdus la curtea sa, în varianta "primul și cel mai mare prieten", Acornion al lui Dionysios din Dionysopolis fiind primul beneficiar cunoscut până acum. Care va fi fost realitatea de la curtea lui Burebista – pentru a reveni la rezervele primilor doi autori citați – ne-ar fi mai greu s-o spunem, dar admitând că nu-i vorba decât de o *interpretatio dionysopolitana*, să nuanțăm această ipoteză în sensul că amintita *interpretatio* nu mai pare atât de departe de adevăr din moment ce titlul de "prim și preonorat (sau cel mai mare) prieten" pare a fi specific regatelor elenistice barbare.

Πρῶτος καὶ μέγιστος (βασιλεύς) – primul tronson al titulaturii lui Burebista – ne-a îndreptat cercetarea spre lumea elenistică barbaro-orientală. Cu atât mai mult ne va îndrepta spre aceeași lume analiza celui de-al doilea tronson (βασιλεύς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων, care, cu toată limitarea (ἐπὶ Θράκης) ne apropie de binecunoscutul titlu de βασιλεύς βασιλέων. Bine studiat atât în ce privește antichitatea greco-romană de G. Schäfer³⁶ cât și, mai cu seamă, de J. G. Griffiths³⁷, W. Huss³⁸ sau E. Winter³⁹ în ce-o privește pe cea pre-grecescă din Orientul apropiat, titlul va fi fost purtat de numeroși regi barbari din lumea greco-romană. O sumară trecere în revistă a acestora – chiar dacă nu exhaustivă – va ilustra mai bine această afirmație.

De acest titlu se vor fi învrednicit atât Darius I (521-485 a. Chr.)⁴⁰ cât și Artaxerxes II Mnemon (404-359 a. Chr.)⁴¹, ambii iluștri reprezentanți ai dinastiei persane ahe-menide ce-și va vedea sfârșitul odată cu cucerirea macedoneană. În calitate de succesorii ai ahemenizilor – peste aproximativ un secol – dinastiașii parților arsașizi îl vor purta de asemenea, așa cum este cazul lui Arsaces al VIII-lea (Mithridates al II-lea: 123-87 a. Chr.), al cărui titlu este atestat atât epigrafic cât și numismatic⁴². Dacă n-ar fi fost episodul epistolar dintre Phraates al III-lea (cca. 68-57 a. Chr.) și Pompeius, din 66 a. Chr., narat de Plutarh și Cassius Dio⁴³ – potrivit cărora Pompeius îi retrace regelui part titlul de βασιλεύς βασιλέων, dar, adaugă Cassius Dio, i-l redă mai târziu regelui armean Tigranes, asupra căruia vom reveni – n-am fi știut că regele part ar fi purtat vreodată acest titlu⁴⁴. Includerea în această listă a altui rege part, Gotarzes al II-lea (cca. 38-51 p.

35. L. Jalabert, CRAI, 1907, 599 = Fr. Cumont, *Fouilles...* (nota 31), 4, nr. 134 = SEG, II, 1925, 141, nr. 815.

36. G. Schäfer, *König der Könige-Lied der Lieder* (Abh. Heidelberg. Phil.-hist. Kl.), Heidelberg, 1974, 49-52.

37. J.G. Griffiths, *Class. Phil.*, 48, 1953, 3, 145-154.

38. W. Huss, *Zeitschr. d. Deutsch. Palästina Vereins*, 93, 1977, 131-140.

39. E. Winter, in *Migratio und Commutatio. Studien zur alten Geschichte und deren Nachleben* (Festschrift Th. Pékary), St. Katharinen, 1989, 72-92.

40. OGIS (nota 30), 388, 389; Syll³. (nota 15), 22; H. Willrich, *RE*, IV, 2, 1901, col. 2184-2199, s.v. Darius.

41. OGIS (nota 30), 392; W. Judeich, *RE*, II, 1895, col. 1314-1318, s.v. Artaxerxes.

42. OGIS (nota 30), 430; Fr. Geyer, *op. cit.* (nota 26), col. 2210-2211, s.v. Mithridates II = Arsaces VIII; R.N. Frye, *The History of Ancient Iran* (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 7), München, 1984, 205-247 și 360.

43. Plutarh, *Pomp.* (ed. Flacelière-Chambry, 1973), 38, 3; Cassius Dio (nota 4), 37, 6, 2.

44. W. Schur, *RE*, XVIII, 1949, col. 1990-1991, s.v. Phraates; R.N. Frye, *op. cit.* (nota 42), *loc. cit.*

Chr.) ar putea preta la discuții în măsura în care el se intitulează "satrapul satrapilor" (σατράπης τῶν σατράπων)⁴⁵. Iar dacă l-am inclus totuși în această listă, am făcut-o atât pentru turnura titulaturii cât și, poate, pentru o mai adecvată reflectare de către ea a realităților din acest regat. În schimb, Osroes Arsaces (109/110-129 p. Chr.; documentul datează din 121 p. Chr.)⁴⁶ și apoi Vologaises al III-lea (cca. 148-192 p. Chr.)⁴⁷ revin la titulatura clasică de βασιλεὺς βασιλέων. Nu peste multă vreme, regatul part avea să cadă sub loviturile noii forțe a perșilor sassanizi, asupra cărora vom reveni. Până atunci să notăm – într-o ordine cronologică ce nu poate fi urmărită cu toată rigoarea – că singurul rege al Armeniei despre care știm că ar fi purtat, în perioada care ne reține atenția, acest titlu este, cum am văzut, Tigranes I (95-55/54 a. Chr.)⁴⁸. Acesta îl va fi purtat înaintea anului 70 a. Chr. când – ne informează Memnon și Plutarh⁴⁹ – generalul roman L. Licinius Lucullus i-l retrace; iritat, regele armean nu-l mai numește pe Lucullus *imperator*. Mai târziu – când își va serba triumful la Roma (61 a. Chr.) – Pompeius i-l va reda, chiar dacă, notează cinic Cassius Dio⁵⁰, unui rege prizonier (τῷ Τιγράνῃ τῷ αἰχμαλώτῳ). Vom reveni asupra temeiurilor juridice ale acordărilor sau retragerilor acestui titlu, dar până atunci să notăm că, după Cassius Dio, acordarea cel puțin era în afara practicilor permise generalilor romani (παρὰ τὸ νομιζόμενον αὐτοῖς).

Să ne continuăm însă ancheta, al cărei curs ne apropie de zona noastră. Ne referim, se înțelege, la regatul Pontului, ai cărui dinastii – dar în special Mithridates al VI-lea Eupator⁵¹ – vor fi dominat eșichierul politic circumpontic în a doua jumătate a secolului II și în prima jumătate a secolului I a. Chr. Întâmplarea – sau poate nu întâmplarea – face ca primul dinast pontic care se va fi intitulat βασιλεὺς βασιλέων să fie tocmai Mithridates al VI-lea Eupator. Titlul apare pe o inscripție relativ recent descoperită la Nymphaeum și publicată de V. P. Yaylenko⁵². Comentariile ulterioare ale acestei inscripții – din rândul cărora ne mulțumim a le cita pe cele ale lui P. O. Karyschkowski⁵³, E. A. Molev⁵⁴, Y. Vinogradov fie singur⁵⁵ fie împreună cu E. A. Molev și V. P. Tolstikov⁵⁶ – propun anumite corecturi la lectura inițială, punând totodată în evidență faptul că asumarea acestui titlu se explică prin descendența postulatată de regii

45. OGIS (nota 30), 431; A. Stein, RE, VII, 2, 1912, col. 1674-1683, s.v. Gotarzes; R.N. Frye, *op. cit.* (nota 42), *loc. cit.*

46. M.I. Rostovtzev, C.B. Welles, *op. cit.* (nota 34), *loc. cit.*; R.N. Frye, *op. cit.* (nota 42), *loc. cit.*

47. W.A. Salihi, Mesopotamia, 22, 1987, 159-167 = SEG, XXXVII, 1987, 442, nr.1403; R. Hanslik, RE, Supplbd. IX, 1962, col. 1848-1851, s.v. Vologaises.

48. Fr. Geyer, RE, VI A, 1, 1936, col. 970-978, s.v. Tigranes; A.N. Sherwin-White, *The Roman Foreign Policy in the East*, Londra, 1984, index s.v. Tigranes.

49. Memnon (C. Müller, FHG, III, 1849, frg. 46 = F. Jakoby, *Frg. d. Gr. Hist.*, III B, 1950², frg. 31); Plutarh, *Lucull.* (ed. Flacelière-Chambry, 1972) 21, 7.

50. Cassius Dio (nota 4), 37, 6, 3.

51. Th. Reinach, *op. cit.* (nota 26); Fr. Geyer, *op. cit.* (nota 26), col. 2163-2205.

52. V.P. Yaylenko, in *Materials of the 3rd All - Union Symposium on the Ancient History of the Black Sea Littoral. Tsgaltubo, 1982*, Tbilisi, 1985, 617-619 = SEG, XXXVII, 1987, 211, nr. 668. Mithridates al VI-lea Eupator fusese onorat cu acest titlu într-o inscripție postumă: IPE (ed. V. Latyschew, 1885-1916), II, 356 = IGR (ed. R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, 1906-1927), I, 905 = *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani* (ed. V.V. Struve, 1965), 979.

53. P.O. Karyschowski, in *Materials...* (nota 52), 572-581.

54. E.A. Molev, in *Materials...* (nota 52), 581-589.

55. Y.G. Vinogradov, *Bull. Épigr.*, RÉG, 103, 1990, 554, nr. 589.

56. Y.G. Vinogradov, E.A. Molev, V.P. Tolstikov, in *Materials...* (nota 52), 589-600.

Pontului din persii ahemenizi. Mai trebuie însă adăugată opinia lui Vinogradov, care încearcă să-l insereze pe Mithridates al VI-lea Eupator într-o listă – eşalonată cronologic – a purtătorilor acestui titlu, așa cum propuseseră mai demult numismații K. V. Golenko și P. O. Karyschkowski⁵⁷. Lista amintită ar arăta astfel:

Mithridates al II-lea al părților arscizi	: 92 – 87 a. Chr.
Tigranes I al Armeniei	: 87 – 70 a. Chr.
Phraates al III-lea al părților arscizi	: 70 – 66 a. Chr.
din nou Tigranes I al Armeniei	: 61 – 55/54 a. Chr.
Pharnaces al II-lea al Pontului	: 55/54 – 51/50 a. Chr.

Rezultă deci că inserarea lui Mithridates al VI-lea Eupator în această listă n-ar putea fi făcută decât, cum s-a propus, după Mithridates al II-lea și înaintea lui Tigranes I (deci eventual între pacea de la Dardanos din 85 a. Chr. dintre Sulla și Mithridates al VI-lea și până la izbucnirea celui de-al doilea război mithridatic din 83-82 dacă nu cumva a celui de-al treilea din 74-67 a. Chr.), aceasta dacă admitem principiul eşalonării cronologice a purtătorilor acestui titlu. Dacă nu – cum n-ar fi exclus, ceea ce ar însemna totodată că titlul nu era întotdeauna acordat de romani – Mithridates al VI-lea Eupator și-ar fi putut asuma oricând acest titlu (prin absurd chiar între 66 și 63 când moare; titlul va fi rămas vacant însă până în 61 a. Chr.). Al doilea și ultimul purtător pontic al acestui titlu a fost, cum am văzut, Pharnaces al II-lea (63 – 47 a. Chr.), fiul și succesorul lui Mithridates al VI-lea Eupator⁵⁸.

Retras în nordul Mării Negre în așa-numitul regat bosporan, Pharnaces al II-lea avea să lase amintirea acestui titlu (chiar dacă uneori în varianta "rege din strămoși regi"- βασιλεὺς ἐκ προγόνων βασιλέων) urmașilor săi bosporani și anume Asandros (47-17 a. Chr.)⁵⁹, Ti. Iulius Rhaiscuporis I (71/72 – 92/93 p. Chr.)⁶⁰, Ti. Iulius Sauromates I (93/94 – 123/124 p. Chr.)⁶¹, Ti. Iulius Cotys (123/124 – 131/132 p. Chr.)⁶², Ti. Iulius Sauromates II (174/175 – 210/211 p. Chr.)⁶³, Ti. Iulius Rhaiscuporis III (211/212 – 228/229 p. Chr.)⁶⁴, Ti. Iulius Rhaiscuporis V (239/240 – 261/262 p. Chr.)⁶⁵.

Urmărirea în continuare a regilor care au purtat acest titlu nu face decât să confirme opinia că el va fi fost caracteristic regatelor barbare orientale. Astfel dintre persii sassanizi îi vedem purtându-l pe Artaxerxes I (Ardashir I: 224 – 242 p. Chr.), întemeietorul regatului⁶⁶, și apoi pe Sapor I (Shapur I: 242 – 272 p. Chr.)⁶⁷ iar dintre dinastii palmyrenieni pe Odainathos (251 – 267/268 p. Chr.), unul dintre fiii acestuia

57. K.V. Golenko, P.O. Karyschowski, Num. Chron., 12, 1972, 23-38.

58. *Corpus... Regni Bosporani* (nota 52), 28 și 29.

59. *Ibidem*, 30.

60. *Ibidem*, 42, 1047 și 1118.

61. *Ibidem*, 32, 44, 45, 1048, 1122, 1254, Addenda nr. 1; T.V. Blavatskaja, *Krat.Soob.*, 145, 1976, 92-97 = SEG, XXVII, 1977, 115, nr. 445.

62. *Corpus... Regni Bosporani* (nota 52), 33.

63. *Ibidem*, 1049 și 1135.

64. *Ibidem*, 53, 55 și 953; A.I. Boltunova, *VDI*, 1986, 1, 43, nr. 1 = SEG, XXXVI, 1986, 206, nr 701.

65. *Corpus... Regni Bosporani* (nota 52), 59 și 60. Pentru cronologia încă nesigură a acestor regi, vezi și V.F. Gaidukievici, *Das bosporanische Reich*, Berlin – Amsterdam, 1971 și R.D. Sullivan, în *ANRW*, II, 7, 2 (Festschrift J. Vogt), Berlin – New York, 1980, 913-930.

66. OGIS (nota 30), 432; Th. Nöldeke, *RE*, II, 1895, col. 1321-1325, s.v. Artaxerxes; R.N. Frye, *op. cit.* (nota 42), 287-339 și 361.

67. OGIS (nota 30), 434; M. Fluss, *RE*, I A, 2 (1920), col. 2325-2333, s.v. Sapor; R.N. Frye, *op. cit.* (nota 42), 361.

(Herrenianus sau Herodianus) și apoi pe Wabalathos, fiul încă minor al lui Odainathos și al Zenobie⁶⁸. Ca o simplă curiozitate, amintim perpetuarea titlului până târziu în secolele IV – V p. Chr. în regatul Axum (Nubia) de către Aeizana și apoi Sembrutha⁶⁹. Așa stând lucrurile, asumarea de către Cleopatra și de către fiul acesteia cu Caesar, Kaisarion, a titlurilor de "regină a reginelor" și respectiv de "rege al regilor" în 34 a. Chr.⁷⁰ nu face decât să confirme aspirațiile acestora spre o regalitate ptolemaică de tip oriental, tendință încurajată de tot mai orientalizatul Marcus Antonius⁷¹.

*

* *

De o importanță egală cu precizarea sorgintei titlului de "primul și cel mai mare dintre regii din Thracia" se arată a fi aceea a momentului asumării lui, altfel spus a analizei contextului politic al perioadei, urmând a decide – cum ne propuneam la început – măsura în care el, titlul, acoperea sau nu o realitate, istorică. Nu poate fi vorba însă să reluăm aici amplele considerații pe care ni le-au prilejuit altă dată aceste evenimente istorice⁷². Acum ajunge să reamintim că baza de lansare a operațiunilor romane care urmau să vizeze litoralul vestic al Mării Negre, creată prin constituirea provinciei Macedonia în 148 a. Chr.⁷³, avea să fie la scurtă vreme contracarată de înglobarea cetăților vest-pontice într-un sistem de alianțe cu regele Pontului, Mithridates al VI-lea Eupator (120-63 a. Chr.). Printre dovezile acestei situații fie aici citate monedele acestor orașe purtând, aproape fără excepție, contramarca cu inițiala regelui⁷⁴ precum și garnizoana acestuia de la Apollonia⁷⁵. Momentul exact al contractării acestor $\sigma\upsilon\mu\mu\alpha\chi\acute{\iota}\alpha\iota$ – altfel spus al constituirii acestui adevărat *dominium Ponti Euxini*, după expresia lui H. Bengtson⁷⁶ – ne scapă. Este posibil ca el să fi urmat imediat după ce marele rege pontic-moștenitor al unui regat aflat în sudul Mării Negre – își va fi extins dominația în Crimeea, primul pas în constituirea marelui său regat. Dar este tot atât de posibil ca acest moment să fie datat mai târziu. Avem în vedere fulgerătoarea sa ascensiune, materializată prin extinderea în Colchida, Armenia Mică și, în înțelegere cu

68. D. Schlumberger, *Bull. Et. Orient. Damas.*, 1942/1943, 35-50 = J. și L. Robert, *Bull. Épigr.*, RÉG, 57, 1944, 235, nr. 185; K. Michalowski, *Palmyre. Fouilles polonaises 1959*, Varșovia – Haga, 1960, 208, nr. 2 = J. și L. Robert, *Bull. Épigr.*, RÉG, 77, 1964, 230, nr. 496; J. Starcky, M. Gawlikowski, *Palmyre*, Paris, 1985, 57-61.

69. E. Bernard, *ZPE*, 45, 1982, 105-114 = SEG, XXXII, 1982, 445, nr. 1601; F. Altheim, R. Stiehl, *Klio*, 39, 1961, 241-242 = SEG, XXIV, 1969, 362, nr. 1247.

70. Plutarh, *Anton.*(nota 49), 54; Cassius Dio (nota 4), 49, 41.

71. H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde* (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 5, 1), München, 1982³, 258.

72. Bibliografia tuturor contribuțiilor noastre în această problemă se află la Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, 141.

73. Să menționăm aici, pe scurt, următoarele misiuni ale guvernatorilor Macedoniei "în Thracia și la Dunăre": C. Caecilius (113), M. Livius Drusus (112), M. Didius (110), M. Minucius Rufus (106), A. Claudius Pulcher (76) și C. Scribonius Curio (74 a. Chr.). De remarcat lacuna dintre anii 106-76 a. Chr., lacună care nu s-ar putea explica, dacă vrem să rămânem în domeniul logicii, decât prin incontestabila dominație a regelui Pontului, Mithridates al VI-lea, în zona care ne reține atenția. Pentru toți acești guvernatori, vezi T.R.S. Broughton, *The Magistrates of The Roman Republic*, New York, 1952, index.

74. B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898, 92, 154; II, Berlin, 1910, 606-607; E. Schönert – Geiss, *Jahrb. Num.*, 15, 1965, 75-193.

75. IGB (nota 5), I², 392.

76. H. Bengtson, *op. cit.*(nota 71), 192.

Nicomedes al III-lea Euergetes al Bithyniei, în Paphlagonia (106 a.Chr.). Aspirațiile regelui pontic, în înțelegere de această dată cu ginerele său Tigranes I al Armeniei, asupra Cappadociei stârnesc protestele dinastului bithynian, urmare a cărora L. Cornelius Sulla, guvernatorul Ciliciei, restabilește situația anterioară (92 a. Chr.). Nu pentru multă vreme, întrucât moartea lui Nicomedes al III-lea re deschide conflictul. Inabila intervenție romană declanșează marea ofensivă a lui Mithridates al VI-lea și cu aceasta primul război mithridatic (89-85 a. Chr.). Cu spatele frontului asigurat, prin bunele înțelegeri cu Tigranes I al Armeniei și cu Mithridates al II-lea al părților, Mithridates al VI-lea, conducător al unei armate ce număra – pe lângă numeroși orientali – sciți, sarmați, bastarni, thraci și celți, cucerește practic întreaga Asia Mică și Grecia, ordonând la Ephes în 88 a. Chr. masacrarea a 80000 de italici. Regulile dreptului internațional (*ius gentium*) nu fuseseră niciodată atât de grav încălcate. Sulla își face apariția în Grecia și începând din 86 a. Chr., când cucerește Athena, soarta războiului începe să se schimbe. Mithridates al VI-lea atacă Macedonia prin Thracia (este cel mai târziu *terminus post quem* pentru cucerirea litoralului vest-pontic și includerea lui în amintitul sistem de alianțe) dar este învins de Sulla în bătăliile de la Chaironeia și Orchomenos. O altă armată romană, condusă de L. Valerius Flaccus, eliberează Macedonia, ocupând totodată capetele de pod de la Bizanț și Chalcedon. Constrâns, Mithridates al VI-lea acceptă condițiile dure ale păcii de la Dardanos (85 .Chr.), urmare a căreia este totuși recunoscut ca *amicus et socius populi Romani*. Preluând poate, cum spuneam, din același moment titlul de "rege al regilor" (rămas vacant prin decesul din 87 a. Chr. al lui Mithridates al II-lea al părților), Mithridates al VI-lea va face față și celui de-al doilea război mithridatic (83-82 a. Chr.), condus de L. Licinius Murena, rămânând, cel puțin pentru moment, principalul inamic al Romei din Asia Mică. Dar poziția sa începuse să fie tot mai mult contracarată de ginerele său, Tigranes I al Armeniei. Decesul lui Nicomedes al IV-lea Philopator al Bithyniei declanșează al treilea război mithridatic (74-67 a. Chr.). Senatul roman îi trimite pe L. Licinius Lucullus și M. Aurelius Cotta pentru a preîntâmpina aspirațiile regelui pontic asupra Bithyniei. Asediile nereușite ale Chalcedonului și Cyzicului (74-73 a. Chr.) și apoi bătălia pierdută de la Cabeira pe Lycos (73 a. Chr.) îl obligă pe Mithridates al VI-lea să se refugieze în Armenia și este poate momentul – dacă acceptăm totuși principiul eșalonării cronologice a purtătorilor titlului de "rege al regilor" – când regele armean îl preia de la socrul său. Nu-l va purta însă multă vreme întrucât, cum am văzut, în preziua atacului asupra Armeniei, Lucullus i-l retrace (70 a. Chr.). Învingându-l pe Tigranes I la Tigranocerta (69 a. Chr.), Lucullus reînnoadă relațiile cu părții stabilite încă de Sulla în 92 a. Chr., acordându-i lui Phraates al III-lea titlul de "rege al regilor" pe lângă cel de *amicus et socius populi Romani*. Reținând că încă din vremea lui Mithridates al VI-lea, dacă nu cumva din cea a lui Mithridates al II-lea al părților, cele două titluri par să fie concomitente (cel de "prieten și aliat" condiționându-l eventual pe cel de "rege al regilor"), să mai adăugăm trisul sfârșit al campaniei lui Lucullus (67 a. Chr.), părăsit de propria-i armată, urmare a căruia Mithridates al VI-lea revine în forță în Pont⁷⁷.

77. Th. Reinach, *op. cit.* (nota 26), A. Piganiol, *Histoire de Rome*, Paris, 1962⁵, 150-152, 168-171; Fr. Geyer, *op. cit.* (nota 26), col. 2163-2205; H. Bengtson, *op. cit.* (nota 71), 191-198, 204 sq, 209-217; J. van Ooteghem, *Lucius Licinius Lucullus*, Bruxelles, 1960; M.R. Cimma, *Reges socii et amici populi Romani*, Milano, 1976, 187-262; B.C.Mc. Ging, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus* (Mnemosyne, 89), Leiden, 1986, 43-65.

Înainte de a urmări în continuare evenimentele din Asia Mică și deci soarta marelui rege pontic, să notăm că în 72/71 a. Chr. fratele lui L. Licinius Lucullus, M. Terentius Varro Lucullus, guvernatorul Macedoniei, întreprinde o campanie pe coasta de vest a Mării Negre, cucerind toate orașele de la Apollonia la Histria⁷⁸ și instalând, poate în fiecare din ele, câte o garnizoană, ca cea de la Messambria⁷⁹. Multă vreme s-a considerat că *foedus*-ul callatian ar fi fost încheiat ca urmare a acestei campanii⁸⁰. Nu vom întârzia aici asupra acestei discuții. Ajunge să spunem – așa cum am precizat-o altă dată⁸¹ – că cea mai puțin indicată perioadă pentru încheierea acestui tratat este cea imediat următoare acțiunii lui Varro Lucullus iar cercetările ulterioare intervenției noastre n-au făcut decât să confirme această certitudine⁸². Oricum ar fi, este sigur că acțiunea armată a acestuia îl va fi eliminat definitiv pe Mithridates al VI-lea de pe eșichierul politic vest-pontic.

În schimb l-am văzut pe regele pontic revenind în propriu-i regat. Alianța acestuia cu piratii precum și pericolul reprezentat de aceștia vor determina Roma să-l trimită în Asia Mică pe Cn. Pompeius, însărcinat prin *lex Gabinia* (67 a. Chr.) cu lichidarea piratilor la care, prin *lex Manilia* (66 a. Chr.), i se adăuga conducerea războiului împotriva lui Mithridates al VI-lea. Semnificativ pentru decăderea instituțiilor republicane, care avea să ducă în curând la declanșarea războaielor ce au precedat instituirea Principatului, acest cumul de *imperia* (*infinutum* prin *lex Gabinia*, *proconsulare* prin *lex Manilia*) este de natură să explice totodată licențele juridice ale lui Pompeius, măcar la fel de grave ca cele ale lui Lucullus, pe care, de altfel, nu contenea să-l critice. După o serie de tratative cu părții, armenii și chiar cu Mithridates al VI-lea, Pompeius – care-i recunoaște inițial lui Phraates al III-lea al părților titlul de "rege al regilor" dar i-l retrace, cum am văzut, dându-i-l înapoi lui Tigranes I, deopotrivă cu cel de *amicus et socius populi Romani* – îl învinge pe Mithridates al VI-lea la Nicopolis (66 a. Chr.), obligându-l să se refugieze în regatul bosporan. Și în timp ce Pompeius organiza noile provincii romane Bithynia (unită cu Pontul) și Syria sau consolida situația unor regate mai mult sau mai puțin clientelare (Partia, Armenia, Galatia și Cappadocia), Mithridates al VI-lea Eupator, una dintre cele mai impunătoare figuri ale antichității (considerându-se oricum urmaș al ahemenizilor ca și al lui Alexandru cel Mare, dacă nu cumva încarnarea lui Dionysos sau Mithras, și care nici după 66 a. Chr. nu se considera învins, plănuiind un atac prin nordul Mării Negre asupra Italiei) își punea capăt zilelor (63 a. Chr.), trădat până și de propriul său fiu, Pharnaces al II-lea. Primind, drept recompensă, încă din 63 a. Chr. titlul de *amicus et socius populi Romani*, acesta

78. Sallustius, *Hist.* (ed. Maurenbrecher, 1891-1893), 4, 18-19; Strabo, *Geogr.* (ed. Meinecke, 1852-1853), 7, 6, 1 (C319); Titus Livius, *Per.* (ed. Müller-Weissenborn, 1880-1910) 97; Plinius, *Nat. Hist.* (ed. Mayhoff, 1892-1909), 34, 7 (18), 39, Florus, *Epit.* (ed. Malcovati, 1938), 1, 39, 6; Appianus, *Illyr.* (ed. Viereck-Roos, 1962), 30, 85; Eusebius-Hieronimus, *Chron.* (ed. Helm, 1956), 23; Eutropius, *Brev.* (ed. Droysen, 1879), 6, 10; Sextus Rufus, *Brev.* (ed. Foerster, 1874), 9; Ammianus Marcellinus, *Hist. Rom.* (ed. Clark, 1963), 27, 4, 11; Orosius, *Adv. Pagan.* (ed. Zangenmeister, 1883), 6, 3, 4.

79. IGB (nota 5), I², 314.

80. Vechea bibliografie se găsește la ultimul apărător al datării tradiționale: D.M. Pippidi, în *Polis und Imperium. Studies in Honour of E.T. Salmon* (ed. J.A.S. Evans), Hamilton-Ontario, 1974, 183-200.

81. Al. Suceveanu, *Pontice*, 2, 1969, 269-274; Idem, *Quaderni Catanesi*, 2, 1980, 4, 471-478.

82. H.B. Mattingly, în *Ancient Bulgaria. Papers presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria. Nottingham, 1981* (ed. A.G. Poulter), I, Nottingham, 1983, 239-252 (desigur, fără a cita contribuțiile noastre); V. Lica, *Stud. Clas.*, 28-30, 1992-1994, 27-38; Al. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis. Ein Beitrag zum römischen Völkerrecht*, Amsterdam, 1999.

avea să-și permită mai târziu, după moartea lui Tigranes I (55/54 a. Chr.), asumarea titlului de "rege al regilor". Moartea marelui său adversar îi dă posibilitatea lui Pompeius să se întoarcă la Roma la sfârșitul anului 62. În zilele de 28 (ziua când Pompeius împlinea 45 de ani) și 29 Septembrie ale anului următor, capitala lumii avea să fie martora unuia din cele mai grandioase triumfuri serbate vreodată de un general roman. Urmându-l pe Plinius cel Bătrân, Pompeius va fi triumfat asupra piratilor, redând Romei controlul mărilor și apoi "asupra Asiei, Pontului, Armeniei, Paphlagoniei, Cappadochiei, Ciliciei, Syriei, scitilor, iudeilor, albanilor, Hiberiei, insulei Creta, bastarnilor și pe deasupra a lui Mithridates și Tigranes"⁸³.

Coincidența face ca exact în anul triumfului lui Pompeius (61 a. Chr.), populația bastarnilor să fie evocată într-un context care ne apropie decisiv de zona care ne reține atenția, cea vest-pontică. Este vorba de informația lui Cassius Dio potrivit căreia, exasperați de abuzurile guvernatorului Macedoniei, C. Antonius Hybrida, "aliații din Moesia" recurg la ajutorul "bastarnilor din Scythia" împreună cu care îl înving lângă Histria, obligându-l să fugă⁸⁴. Lăsând pentru moment deoparte chestiunea "aliaților" (cetățile vest-pontice sau, mai curând, populații ca de pildă dardanii, pomeniți mai înainte de Cassius Dio⁸⁵, sau dinastul din relativ recent identificata Argedavă dobrogeană⁸⁶) sau aceea a soartei ulterioare a lui Hybrida (obligat să se exileze cu toată pleoara lui Cicero, coleg de consulat cu Hybrida și, încă, partizan al partidei "popularilor"; oricum, eliminarea lui Hybrida, unchiul lui Marcus Antonius, și înlocuirea lui cu C. Octavius, tatăl primului împărat roman, Augustus, n-aveau cum să nu convină șefului partidei "optimaților", Pompeius⁸⁷), să reamintim că V. Pârvan a considerat că Burebista va fi fost autorul moral (nu și *de facto*, câtă vreme stindardele lui Hybrida aveau să rămână în Dobrogea, la Genucla, până în 28 a. Chr.⁸⁸) al înfrângerii acestuia⁸⁹. Dar cum această ipoteză părea a contrazice teoria distrugerilor pe care Burebista le-ar fi provocat mai târziu în cetățile vest-pontice, s-a formulat și o a doua ipoteză, la care am subscris și noi un timp, potrivit căreia Burebista ar fi pătruns târziu în Dobrogea, eventual chiar și după distrugerea Olbiei din 55 a. Chr.⁹⁰. Nu vom întârzia acum în a demonstra fragilitatea acestei a doua ipoteze, bazată pe măcar trei false certitudini (asimilarea forțată a "aliaților" cu cetățile vest-pontice – sperăm, clarificată – apoi data târzie a urcării lui Burebista pe tron și, în sfârșit, generalizarea abuzivă a distrugerilor cetăților vest-pontice) în măsura în care vom mai reveni asupra lor. În schimb, să semnalăm că aceeași mină de aur care este inscripția lui Acornion de la Dionysopolis pare să ne ofere cheia problemei. Pornind de la falsele certitudini mai sus evocate, s-a considerat că Genitivul absolut τοῦ βασιλέως Βυρεβίστα πρώτου καὶ μεγίστου

83. Plinius (nota 78), 7, 26 (27), 98; în afara literaturii citate mai sus în nota 77, vezi și Fr. Miltner, RE, XXI, 2, 1952, col. 2062-2211, s.v. Pompeius; J. van Ooteghem, *Pompée le Grand, bâtisseur d'Empire*, Bruxelles, 1954; Fr. De Martino, *Storia della costituzione romana*, III, Napoli, 1973², 155-160.

84. Cassius Dio (nota 4), 38, 10, 3.

85. *Ibidem*, 38, 10, 2.

86. Al. Suceveanu, *Revue Roumaine d'Histoire*, 14, 1975, 111-118.

87. R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939, 197.

88. Cassius Dio, *Hist. Rom.* (ed. Freyburger-Roddaz, 1991), 51, 26, 5; vezi și M. Reinhold, *From Republic to Principate. An Historical Commentary on Cassius Dio's History. 6. Books 49-52* (ed. P.M. Swan, J.W. Humphrey), Atlanta, 1988, 160-164.

89. V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, 78.

90. Vezi nota 86.

γεγ]ονότος τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων ar fi fost introdus prin adverbul [νεωστ]εῖ, întregire datorată încă editorului V. Latyschew⁹¹. Remarcând însă că forma corectă a acestui adverb este νεωστ⁹² și că în inscripție nu există diftongări târzii, pe lângă faptul că numărul de litere din rândul respectiv ar fi oarecum prea mare prin această întregire, am propus înlocuirea lui prin [ἐπ]εῖ⁹³. Înseamnă așadar că accesul lui Burebista la acest rang a avut loc îndată după iernatul (παραχειμασία) lui Hybrida la Dionysopolis, deci în același an 61 a. Chr.

Va fi fost oare acest an, cel al accesului lui Burebista la tron? Câtă vreme s-a crezut că Acornion se deplasează, înaintea acestei date, la tatăl lui Burebista, întrebării respective nu i se putea răspunde decât afirmativ⁹⁴. Astăzi însă, când știm că "tatăl" din inscripția de la Dionysopolis nu putea fi în nici un caz tatăl lui Burebista – câtă vreme își avea reședința în Dobrogea, la Argedava⁹⁵ – avem obligația de a reveni la ceea ce s-ar numi "cronologia lungă". Accedând la tronul geților (nu și al dacilor, care-și vor fi avut centrul în Transilvania) în jurul anului 80 a. Chr. (pe vremea dictaturii lui Sulla – 81-79 a. Chr. -, așa cum ne informează Iordanes⁹⁶) Burebista își va fi făurit – urmându-l pe Strabo⁹⁷ – în puțini ani (ὀλίγων ἔτων) un mare regat (μεγάλη ἀρχή). Este posibil ca în acești "puțini ani" să fi avut loc și mult dezbătuta campanie împotriva celților (operație care, în treacăt fie spus, trebuie să fi cuprins și Transilvania dacică, înscriindu-se în strategia clasică a asigurării spatelui frontului) dar, judecând după același Strabo, n-ar fi exclus nici o datare ulterioară (respectiv simultană) prezenței sale în nordul și sudul fluviului (Dunărea⁹⁸). Oricum ar sta lucrurile din acest punct de vedere, în 61 a. Chr. Burebista devine "primul și cel mai mare dintre regii din Thracia, stăpânind ținutul de dincolo (din punctul de vedere al redactorului epigrafei dionysopolitane) și de dincoace de Dunăre", mențiune care nu lasă loc la nici o îndoială: regatul lui Burebista trebuie să se fi aflat, după această dată, între Carpați și Balcani.

Coincidența cronologică dintre triumful lui Pompeius (cu menționarea expresă a sciților mai greu de localizat, dar în special a bastarnilor, localizați cu precizie la gurile Dunării⁹⁹), atacul bastarnic din Dobrogea, soldat cu eliminarea unui potențial inamic al lui Pompeius, C. Antonius Hybrida, și apariția "dincoace" de Dunăre a lui Burebista ne duc la o singură concluzie: *vidul creat prin dispariția lui Mithridates al VI-lea trebuie umplut, lui Burebista revenindu-i acest rol*. Recunoscându-i deci regelui get calitatea de succesori al lui Mithridates al VI-lea, cum s-a spus¹⁰⁰, rămâne să ne întrebăm în continuare dacă această succesiune implică și o atitudine anti-romană, comparabilă cu a regelui pontic? Imitarea titulaturii acestuia (chiar dacă printr-un surogat), introducerea – la curtea sa – a unui protocol tipic dinastiilor elenistice orientale și, în fine, uti-

91. Vezi nota 11.

92. Îi rămân dator pentru această precizare prietenei și kolegei Liana Lupas.

93. Al. Suceveanu, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 51.

94. R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976.

95. Al. Suceveanu, *op. cit.*(nota 93), 47-50.

96. Iordanes, *Get.*(ed. Mommsen, 1961²), 67.

97. Strabo (nota 78), 7, 3, 11 (C 304).

98. *Ibidem*.

99. M. Babeș, *Die Poienesti-Lukačevka Kultur* (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 30), Saarbrücken, 1993.

100. Em: Condurachi, *Act. Ant. Acad. Scient. Hung.*, 26, 1978, 7-14.

lizarea bastarnilor în armata sa¹⁰¹ ar părea să dea un răspuns afirmativ acestei întrebări. Dacă însă, pe de altă parte, avem în vedere că vajnicul neam al bastarnilor putea să-și ofere serviciile noii cauze pro-pompeiene, din moment ce contribuie la eliminarea lui Hybrida, apoi că asumarea acestui titlu (chiar dacă într-o formulă restrictivă) de către Burebista nu pare a fi fost lăsată de romani – cum am văzut – la voia întâmplării și că, în sfârșit, toate acestea au loc până în momentul serbării triumfului lui Pompeius de la sfârșitul lui Septembrie 61 a. Chr. – de când, în treacăt fie spus, nimic nu se va mai schimba în zonă până în 48 a. Chr. – socotim că ipoteza potrivit căreia Burebista îi succede lui Mithridates al VI- a în aria vest-pontică ca aliat al lui Pompeius pare mai ușor de acceptat.

În favoarea ei pot fi aduse și alte argumente. Mai întâi trebuiesc amintite contingentele de thraco-geți din armata lui Pompeius, evocate, fără excepție, de Cicero¹⁰², Lucan¹⁰³, Appian¹⁰⁴ și chiar Caesar¹⁰⁵. Apoi ar mai fi de avut în vedere atitudinea lui Burebista față de cetățile vest-pontice. O analiză lucidă a acestora ne dovedește grave ostilități în cazul Messambriei¹⁰⁶ și desigur al Olbiei¹⁰⁷, dar excelente relații în cel al Dionysopolisului¹⁰⁸. În loc să le generalizăm pe primele – cum s-a procedat o vreme fără nici o dovadă și deci fără măsură – socotim că varianta "pașnică" poate la fel de bine luată în considerare. Ea ar confirma instaurarea de către Burebista a unui real regat¹⁰⁹ (și nu doar practicarea unor raiduri de jaf), cu o orientare care, în zona pontico-orientală cel puțin, unde prestigiul lui Pompeius era imens, nu-i putea fi decât favorabilă.

Dar argumentul decisiv îl constituie apariția titlului lui Burebista în inscripția de la Dionysopolis. Document oficial prin excelență, amintita inscripție face dovada clară că, cel puțin în ochii grecilor din Dionysopolis, Burebista se învrednicea oficial de acest titlu. Dar mai este un fapt care trebuie evidențiat. Acornion fusese trimis, ca sol (πρεσβευτής), de către Burebista la Pompeius. Or, în această situație, este greu de crezut că dionysopolitanii îl vor fi creditat pe Burebista cu un titlu care să nu-i fi fost recunoscut de către Pompeius. Fie cu puțin înaintea redactării inscripției (48 a. Chr.), fie mult mai probabil încă din 61 a. Chr., Pompeius îi va fi recunoscut lui Burebista titlul de πρῶτος καὶ μέγιστος (βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων, în calitate ori de *amicus et socius populi Romani* (ipostază care, am văzut, condiționa de regulă acordarea titlului de βασιλεὺς βασιλέων), ori, eventual, de amic personal¹¹⁰.

Eventualul "amic personal" al lui Pompeius nu pare a-și fi onorat această calitate. Ambasada lui Acornion are loc după efemera victorie a lui Pompeius de la Dyrrachium (Ianuarie 48 = Noiembrie 49 a. Chr. după calendarul iulian), când acesta

101. Pentru bastarni în armata lui Mithridates, vezi M. Ihm, RE, III, 1, 1897, col. 110-113, s.v. Bastarnae; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*, I, Berlin, 1904, 459-466; E. Petersen, în *Vorgeschichte der deutschen Stämme* (ed. H. Reinert), III, Leipzig-Berlin, 1940, 870; R. Merkelbach și alții, *Die Inschriften von Kalchedon* (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 20), Bonn, 1980, 96.

102. Cicero, *Ad Att.* (ed. Sjögren, 1932), 9, 10, 3.

103. Lucanus, *Phars.* (ed. Bourgery-Ponchont, 1926-1929), 3, 199-203.

104. Appianus, *Bell. civ.* (vezi nota 78), 2, 51.

105. Caesar, *Bell. civ.* (ed. Klotz, 1950-1952), 3, 4.

106. IGB (nota 5), I², 323 și eventual 324-326.

107. Dio Chrysostomos, *Orat.* (ed. Budé, 1916-1919), 36, 4.

108. IGB (nota 5), I², 13.

109. În acest sens, vezi încă Em. Condurachi, SCIV, 4, 1953, 3-4, 515-523.

110. Așa cum, de pildă, Rholes va fi fost prietenul lui Augustus: V. Lica, Bonn. Jahrb., 192, 1992, 225-230.

primește oficial (din nou) titlul de *imperator* (ἀυτοκράτωρ), și evident până în 9 August (=7 Iunie după calendarul iulian) 48 a. Chr., data bătăliei de la Pharsalos. Inscricția nu ne spune decât că, întâlnindu-l pe Pompeius la Heracleea pe Lycos, Acornion a dus cele mai favorabile tratative nu numai pentru orașul său ci și, mai cu seamă, pentru Burebista, atrăgându-i "bunăvoința romanilor" (deci a lui Pompeius). Negocierea unui ajutor militar (în schimbul căruia să-și fi reasigurat "bunăvoința romanilor", de care – am văzut – ar fi putut beneficia încă mai demult, altfel spus încă din 61 a. Chr.) pare indiscutabilă, dar cu toate acestea cea mai detaliată cronică a acestor războaie, redactată de însuși Caesar (*De bello civili*), nu pomeneste o vorbă despre Burebista, nici în calitate de aliat și cu atât mai puțin de combatant de partea lui Pompeius. Iar dacă neparticiparea lui Burebista la bătălia de la Pharsalos este indiscutabilă, nementiionarea lui în calitate de aliat potențial a lui Pompeius ar putea – teoretic – genera ipoteza că "primul și cel mai mare dintre regii din Thracia" nu reprezenta o forță demnă de menționat de către Caesar.

Dacă însă, pe de altă parte, luăm aminte la minuția cu care Caesar îi prezintă pe aliații lui Pompeius – în rândul cărora ar fi avut tot interesul să-l menționeze și pe Burebista, chiar dacă forța acestuia va fi fost minimă -, socotim că o omisiune din acest motiv se exclude de la sine. Reamintindu-ne intenția lui Caesar de a porni cu război împotriva lui Burebista¹¹¹, credem că putem formula și o altă ipoteză, poate mai verosimilă: în așteptarea mării confruntări, abilul politician Caesar n-avea nici un interes să-și provoace "adversarul, amintindu-i de alianța – oricum neconcretizată – de odinioară cu Pompeius"¹¹². Să recunoaștem că aceasta ar fi una din puținele explicații care să-i conserve lui Burebista dreptul de a-și fi asumat titlul discutat.

Cum se știe însă, proiectata campanie n-a mai avut loc niciodată. Ambii protagoniști vor cădea victime ale unor comploturi aproape simultan, în 44 a. Chr. Și cu această istoriografia modernă a pierdut orice șansă de a cunoaște mai bine unul din cele mai dramatice momente din zburciumul istorie a geto-dacilor.

*
* *

Am fi putut încheia considerațiile de mai sus conchizând că titlul de πρῶτος καὶ μέγιστος (βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων, purtat de Burebista, reprezintă o combinație, originală, între rangul aulic de πρῶτος καὶ πρωτιμώμενος φίλος și cel de βασιλεὺς βασιλέων, ambele îndreptându-ne spre regatele barbare ale Orientului elenistic, titlu dacă nu acordat de Pompeius încă din 61 a. Chr., măcar recunoscut de acesta până cel târziu în 48 a. Chr., când mențiunea sa apare în inscripția lui Acornion de la Dionysopolis.

Cu toate acestea, ni se pare că două chestiuni de o importanță majoră merită a fi măcar schitate aici. Prima dintre ele se referă la legalitatea acordării titlului de βασιλεὺς βασιλέων de către Lucullus și Pompeius (sigur în cazurile lui Tigranes și

111. Strabo (nota 78), 7, 3, 5 (C 298) și 3, 11 (C 304); Titus Livius (nota 78), 117; Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*(ed.Halm, 1909), 2, 59,4; Plutarh, *Caes.*(nota 43), 58; Suetonius, *Caes.*(ed. Ailloud, 1931-1932), 44, 6; Appianus (nota 78), *Illyr.*, 13, 36; *Bell. civ.*, 2,110 și 3, 25.

112. Vezi, în general, pentru aceasta M. Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris, 1966².

Phraates, eventual și cu rezervele de rigoare, în cel al lui Burebista). Reținând opinia lui Cassius Dio mai sus citată, potrivit căreia aceste hotărâri erau în afara practicilor permise generalilor romani, să fim de acord că această chestiune revine la discuția respectării sau nu a dreptului internațional (*ius gentium*). Declinându-ne o competență specială în acest domeniu, socotim că o trecere în revistă a problemelor esențiale nu va fi cu totul inutilă. Considerând că după lucida intervenție a lui E. Schönbauer¹¹³, problema coexistenței dreptului roman cu cel al altor națiuni – în cadrul unor norme de drept internațional – nu mai poate fi pusă la îndoială (așa cum credea L. Mitteis¹¹⁴), să reamintim că starea normală dintre Roma și celelalte state trebuie să fi fost aceea de pace, cum credea A. Heuss¹¹⁵, și nu cea de război, cum opina Th. Mommsen¹¹⁶. În virtutea acestei stări de pace, jurisdicția romană cristalizează conceptele de *amicitia* și *societas*, pe baza cărora senatul roman putea acorda regilor străini titlul de *amicus et socius populi Romani*. Strict respectată în secolele III și chiar II a. Chr., această procedură este frecvent încălcată în secolul I a. Chr. (pentru a nu mai vorbi de regatele clientelare din secolul I p. Chr.) când generalii romani – în virtutea așa-numitului *imperium proconsulare* – își permiteau, printre altele, să acorde ei acest titlu. Fie încă din secolul II a. Chr., cum crede W. Dahlheim¹¹⁷ – ale cărui considerații trebuiesc însă comparate, în cazul Rhodosului, cu cele ale lui H. H. Schmitt¹¹⁸ – fie doar din secolul I a. Chr., cum crede Maria Rosa Cimma¹¹⁹ – care-l urmează în această privință pe Fr. De Martino¹²⁰ – factorul juridic cedează locul celui politic. Hegemonia Romei devenise atât de indiscutabilă încât asemenea abateri de la regulile dreptului roman nici nu mai pot fi considerate abuzuri. Iar dacă este totuși să le căutăm o bază juridică, aceea am regăsi-o în teoria cercurilor concentrice care pot fi surprinse în interiorul normelor dreptului internațional, teorie susținută de binecunoscutul jurist D. Nörr. Urmându-l pe acesta "Geht man von Rom aus, könnte man provisorisch vier Kreise unterscheiden. Dem innersten Kreis gehört das reiche Arsenal spezifisch römischer Völkerrechtsinstitute an, die sich vor allem um das *ius fetiale*... konzentrieren. Der äusserste Kreis wäre als gleichsam universelles Völkerrecht zu qualifizieren... Dazwischen liegen die Kreise des (mittel-) italischen Völkerrechts (mit mannigfachen Verwandtschaften zum römischen) und des mediterranen Völkerrechts¹²¹". Și dacă, în așteptarea unui aviz din partea specialiștilor, ar fi să fixăm noi înșine dreptul pe care Lucullus sau Pompeius și-l luau atunci când acordau sau retrăgeau titlul de "rege al regilor", asumat de un dinast al unui stat extern Romei (având deci propriul *imperium*), atunci l-am căuta în ultimul cerc, dacă nu cumva în afara lui. Aceasta bineînțeles dacă – pentru a încheia un subiect în care nu ne simțim îndreptățiți decât să formulăm întrebări mai mult sau mai

113. E. Schönbauer, Zeitschr. d. Sav.-Stift. f. Rechtsgesch., 51, 1931, 277-355.

114. L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Reiches*, Berlin – Leipzig, 1891.

115. A. Heuss, *Die völkerrechtlichen Grundlagen der römischen Aussenpolitik in republikanischer Zeit* (Klio, Beiheft 31), Leipzig, 1933, 4-18; Fr. De Martino, *op. cit.* (nota 83), II, 13-17.

116. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III, 1, Berlin, 1887, 340 și 590; E. Täubler, *Imperium Romanum. Studien zur Entwicklungsgeschichte des römischen Reiches*, Leipzig, 1913.

117. W. Dahlheim, *Struktur und Entwicklung des römischen Völkerrechts im dritten und zweiten Jahrhundert v. Chr.*, München, 1968, 4 și 269.

118. H. H. Schmitt, *Rom und Rhodos*, München, 1957, 51.

119. M. R. Cimma, *op. cit.* (nota 77), 168-185, 331-342.

120. Fr. De Martino, *op. cit.* (nota 83), III, 359-397.

121. D. Nörr, *Die Fides im römischen Völkerrecht* (Jurist. Studiengesch., 191), Karlsruhe, 1991, 30.

puțin corecte din punct de vedere metodologic – însăși asumarea titlului de "rege al regilor" nu reprezenta, în măsura în care am văzut că o eșalonare cronologică a purtătorilor acestuia nu este absolut asigurată, o uzurpare.

O a doua chestiune care merită, de asemenea, toată atenția este aceea a specificului regatului lui Burebista. A rezultat din ancheta noastră – ca de altfel și din cercetările mai vechi ale lui C. Daicoviciu¹²², D. M. Pippidi¹²³ sau ale noastre înșine¹²⁴ – că regatul acestuia evolua spre o formațiune statală de tip elenistic, mai exact spus – după cele de mai sus – spre aceea a unor regate barbare (parții arzacizi, perșii sassanizi, Cilicia, Commagene, Armenia, Pontul, regatul bosporan, Palmyra, Nubia) învecinate marilor regate elenistice (Ptolemeii, Seleucizii sau Antigonizii). Ori această concluzie contravine tranșant aceleia exprimate de regretatul I. H. Crișan, care-i căuta analogii în formațiunea lui Vercingetorix¹²⁵. Recunoscând că multe din informațiile pe care le deținem despre geto-daci în general par a se potrivi cu cele zugrăvite în *De bello Gallico*, rămâne de văzut dacă obsesia continuității statale neîntrerupte de la Burebista la Decebal nu i-a făcut pe mulți istorici – dinaintea sau din timpul ultimilor 45 de ani – să ignore marile deosebiri dintre formațiunile celor doi regi autohtoni.

Nu este, firește, locul să intrăm în toate implicațiile unei asemenea cercetări. Ajunge deci să amintim că, fiindând într-o zonă care-i va fi văzut – desigur la nord de Dunăre – rând pe rând pe Dromichaites¹²⁶ și Rhemaxos¹²⁷ (dacă nu cumva între ei l-am putea insera și pe sud-dunăreanul Zalmodegikos¹²⁸), ceea ce nu înseamnă că am avea dreptul să vorbim – încă – de o succesiune dinastică, regatul lui Burebista trebuie circumscris lumii elenistice orientale. O dovedesc atât originea sa getă¹²⁹ (deci oricum sud-carpatină) cât și orientarea indiscutabilă a politicii sale spre lumea pontică¹³⁰, argumente la care va trebui de aici încolo să le adăugăm și pe cele rezultate din cercetarea titulaturii sale și a protocolului de la curtea sa. Este posibil ca același lucru să se fi petrecut și cu urmașii săi imediați Deceneus¹³¹ și Comosicus¹³², chiar dacă formațiunea condusă de aceștia își va fi văzut mult diminuate fruntariile prin apariția altor "regisori"¹³³ (Coson, Cotiso, Dicomes pentru a nu mai vorbi de sud-dunărenii Rholes, Dapyx, Zyraxes precum și dinastul de la Argedava dobrogeană¹³⁴).

Deabia Coryllus (= Scorylo?) – care ar mai prezenta în plus și avantajul de a fi fost, dacă datarea domniei sale este corectă, unicul rege al dacilor în acel moment, după cum reiese dintr-o mai veche emendație a elogiului tiburtin al lui Ti. Plautius Silvanus

122. C. Daicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1-2, 52-54.

123. D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, 288.

124. Al. Suceveanu, AMN, 15, 1978, 111-113.

125. I.H. Crișan, *Burebista and his Time*, București, 1979. Printre analogiile invocate de acest autor să le menționăm pe cele dintre *pilleati* (*tarabostes*)/*capillati* (*comati*) și *principes*/*equites*, acelea referitoare la rolul preoților (de ex. Deceneu și respectiv druzizii) și, în fine, pe cele dintre țărani daci semidependenți și *obaerati* celtici.

126. D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, 215-218.

127. ISM, I (ed. D.M. Pippidi, 1983), 15.

128. *Ibidem*, 8.

129. Strabo (nota 78), 7, 3, 11 (C 303).

130. Al. Suceveanu, *op. cit.* (nota 93), 52-57.

131. Strabo (nota 78), 7, 3, 11, (C 304); Iordanes (nota 96), 67 și 69-71.

132. Iordanes (nota 96), 73.

133. Strabo (nota 78), 7, 3, 11 (C 304).

134. Pentru toți acești regi, vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista până la cucerirea romană*, Cluj, 1972, 101-115; pentru dinastul de la Argedava, vezi Al. Suceveanu, *op. cit.* (nota 93), 48-50.

Aelianus, recent repusă în discuție¹³⁵, poate fi localizat în Transilvania, așa cum rezultă indiscutabil din textul lui Iordanes¹³⁶. Urmașii acestuia Duras – Diurpaneus¹³⁷ și mai cu seamă Decebal¹³⁸ – eventual fratele și respectiv fiul lui Coryllus – vor fi fost stăpânii de necontestat ai fortificațiilor dacice din munții Orăștiei. Problema care se pune este deci fie a unei retrageri în munți – firească în fața presiunii romane, materializată printre altele prin transferarea succesivă în provincie a zeci de mii de indigeni¹³⁹ – a unei aceleiași formațiuni politice, fie mai curând a preluării de către o nouă formațiune transilvană – ale cărei origini urmează abia a fi elucidate – a rolului de unică forță conducătoare a dacilor. Optând, cum se înțelege, pentru a doua variantă, avem în vedere tocmai posibilele analogii pe care de abia de acum înainte le-am putea face cu lumea celtică a lui Vercingetorix. Căci – supunând atenției cititorului această variantă – nu facem decât să pledăm pentru o cât mai acurată introducere a tuturor informațiilor pe care le deținem despre geto-daci într-un sistem cronologic și instituțional coerent.

Πρῶτος καὶ μέγιστος (Βασιλεὺς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων
(IGB, I², 13 r. 22-23)

Résumé

La variante en allemand de l'article a été publiée dans la revue. *Tyche. Beiträge zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 13, 1998, p. 229-247.

Ayant pour départ l'analyse de l'inscription de Dionysopolis (en détail, les lignes 22-23), on met en discussion: le titre assumé par Burebista; en quelle mesure celui-ci recouvre une réalité historique; le moment de la prise de ce titre (respectivement, l'analyse du contexte politique de la période); la légalité de ce titre; le spécifique du royaume de Burebista.

135. N. Gostar, *Pontica*, 12, 1979, 129-137, care reia fericită lectură a lui H. Dessau (ILS, 986) și G. Mancini (Inscr. Italiae, IV, 12, 125) a rândului 19 din elogiul lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus.

136. Iordanes (nota 96), 73-74: *Et hoc (sc. Comosico) rebus excedente humanis, Coryllus rex Gothorum in regno conscendit et per quadraginta annos in Dacia suis gentibus imperavit. 74. Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur. Quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Boutas, alterum per Tapas. Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur, tunc ab oriente Aroxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae et Basternae, a meridie amnis Danubii terminabant*; pentru Scorylo, vezi Frontinus, *Strat.*(ed. Gundermann, 1888), 1, 10, 4.

137. H. Daicoviciu, *op. cit.*(nota 134), 101-102).

138. *Ibidem*, 277-335.

139. Strabo (nota 78), 7, 3, 10 (C 303) și ILS (ed.H. Dessau, 1892-1916), 986 (S. Aelius Catus și, respectiv, Ti. Plautius Silvanus Aelianus).